ISSN 1822-6736 (spausdintas)
ISSN 2538-6778 (internetinis)
https://doi.org/10.7220/2538-6778.2023.26
Lietuvos aukštųjų mokyklų vadybos ir ekonomikos jaunųjų mokslininkų Konferencijų darbai 2023 / 26

Austėja MIKOLIŪNAITĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

Savarankiškai dirbančių asmenų požiūris į mokesčių mokėjimą ir jo veiksnių vertinimas Lietuvoje

Įvadas

Daugumoje pasaulio šalių kiekvienais metais pastebimas savarankiškai dirbančių asmenų skaičiaus augimas (Luminor bankas, 2020; Quinlan, 2015, cit. iš Park, Han ir Kim, 2020), kuris daro reikšmingą įtaką ne tik šalies ekonomikai, bet ir šalies gyventojų atžvilgiu. Savarankiškai dirbančių žmonių skaičius Jungtinėse Valstijose 2021 m. savarankiškai dirbančių asmenų skaičius šalyje išaugo beveik 8 %. Taip pat savarankiškai dirbančių asmenų skaičius auga ir Europoje – Prancūzijoje 2021 m. siekė ~13 % užimtų gyventojų, Jungtinėje Karalystėje – ~17 %, Italijoje – ~22 %, Vokietijoje – ~9 % (Global Data, n.d.). Svarbu paminėti, kad ir Lietuvoje kiekvienais metais vis daugėja asmenų, kurie vykdo individualią veiklą pagal pažymą ar verslo liudijimą ir 2022 metais Lietuvos oficialiosios statistikos portalo duomenimis (n.d.) savarankiškai dirbančių asmenų buvo 164,6 tūkst., t. y. lyginant su visais užimtais gyventojais beveik 12 %. Manoma, kad šiam augimui įtakos turėjo tai, kad savarankiškai dirbantys asmenys yra labiau patenkinti savo darbu nei samdomi darbuotojai (Benz ir Frey, 2008; Binder ir Coad, 2016) bei pastarųjų metų pandemijos iššūkiai, kurie paskatino technologinę raidą darbo vietoje. Be to, pastebėta, kad savarankiškai dirbantiems asmenims yra daugiau galimybių slėpti ar vengti mokėti mokesčius (Engstroöm ir Holmlund, 2009). Nors valstybės ir stengiasi sumažinti mokesčių vengimo ir slėpimo reiškinius, tačiau žmonės vis tiek randa būdų, kaip išvengti mokesčių mokėjimo, kas lemia platų šių reiškinių paplitimą. Svarbu paminėti, kad žmonių mokesčių mokėjimo elgsena priklauso nuo jų požiūrio į mokesčių mokėjimą.

Nepaisant to, kad požiūrį į mokesčių mokėjimą lemiančių veiksnių tema yra neretai analizuojama užsienio mokslinėje literatūroje (Helhel ir Ahmed, 2014; Randlane, 2012), tačiau vis dar pasigendama tyrimų lietuvių kalba, kuriuose būtų nustatomas požiūris ir analizuojami veiksniai, lemiantys požiūrį į mokesčių mokėjimą. Taip pat tyrimo poreikis padidėja, kai tyrimo imtyje dalyvauja tik savarankiškai dirbantys asmenys. Todėl dabartiniu laikotarpiu, kai daugėja savarankiškai dirbančių asmenų skaičius ne tik Lietuvoje, bet ir pasaulyje, naudinga ir reikalinga nustatyti savarankiškai dirbančių asmenų požiūrį į mokesčių mokėjimą ir kokie veiksniai jam gali daryti įtaką Lietuvoje.

Tyrimo problema – koks savarankiškai dirbančių asmenų požiūris į mokesčių mokėjimą ir kokie veiksniai daro tam įtaką?

Tyrimo objektas – savarankiškai dirbančių asmenų požiūris į mokesčių mokėjimą ir jį lemiantys veiksniai Lietuvoje.

Tyrimo tikslas – susisteminti teorinius požiūrius į savarankiškai dirbančių asmenų požiūrio į mokesčių mokėjimą formavimąsi, įvertinti požiūrį į mokesčių mokėjimą bei nustatyti kokie veiksniai jam daro įtaką Lietuvoje.

Savarankiškai dirbančių asmenų mokesčių mokėjimo analizė

Dažniausiai savarankiškai dirbantys asmenys patys valdo savo finansus – planuoja, kontroliuoja, moka mokesčius, valdo riziką, organizuoja darbą ir sprendžia kitus klausimus apie pinigus, investicijas, finansavimą,

mokesčius, kokybę ir pan. Svarbu atsižvelgti į tai, jog asmenys, kurie vykdo individualią veiklą Lietuvoje turi prisiimti asmeninę atsakomybę savo turtu už priimtus įsipareigojimus. Dėl šios priežasties taip pat padidėja rizika ir atsakomybė valdant finansus, nes vykdomos veiklos finansai yra glaudžiai susiję su asmeniniais. Be to, neretai dirbant savarankiškai pajamos būna neprognozuojamos. Tad tinkamas mokesčių mokėjimas yra svarbus ne tik dabartiniu laikotarpiu, tačiau ir norint gauti socialines garantijas, saugumą ir atitinkamą pensiją ateityje. Matoma, kad savarankiškai dirbančių asmenų mokesčių mokėjimo elgsena yra vienas pagrindinių veiksnių, kuris turi įtakos jų finansų valdymui. Mokesčių mokėjimas – tai mokesčių mokėtojo civilinės prievolės sumokėti mokesčius ir mokesčių deklaracijų teikimo procesas, įskaitant mokesčių administratoriaus reikalaujamų dokumentų pateikimą laiku (Oyedele, 2009 cit. iš Helhel ir Ahmed, 2014). Tačiau ne visada mokesčių mokėtojai sutinka mokėti mokesčius, todėl mokesčių mokėtojų elgsena pasak Rutkausko (2018) skirstoma į: sutikimą mokėti mokesčius, mokesčių slėpimą ir teisėtą mokesčių sumos sumažinimą. Pirmoji, mums įprasta forma, kai šalies gyventojai sutinka mokėti mokesčius. Sekanti – mokesčių slėpimas, kuris susijęs su neteisėta veikla, siekiant nuslėpti, nemokėti ar sumažinti mokesčius nelegaliai. Bei teisėtas mokesčių sumos sumažinimas – tai veiksmai, kurie yra legalūs norint sumažinti mokestinę naštą ar atsižvelgiant į nustatytus įstatymus surandant būdų kaip jų nemokėti (Abate, 2019; Kassa, 2021; Nguyen, 2017). Todėl šiame kontekste aktualu išanalizuoti kas lemia požiūrį į mokesčių mokėjimą. Aptariant į kokias grupes moksliniuose tyrimuose jie skirstomi ir iš kokių perspektyvų vertinami, matoma, kad vieni tyrėjai (Randlane, 2012; Mbilla, Gatsi, Arhin ir Ayimpoya, 2018) juos skirsto į veiksnių grupes, tokias kaip demografines, politines, psichologines, socialines ir ekonomines. Kiti tyrėjai (Helhel ir Ahmed, 2014) veiksnius skirsto į vidinius ir išorinius, kurios ir šiame tyrime analizuojame plačiau.

Išoriniai veiksniai. Jei mokesčių mokėtojai turi daug mokestinių žinių apie mokesčių slėpimą, jie nedažnai dalyvautų mokesčių slėpime (Kassa, 2021). Svarbu atsižvelgti į tai, jog mokesčių žinios yra priemonė padidinti šalies pajamas iš mokesčių mokėtojų pusės (Sadjiarto, Susanto, Yuniar ir Hartanto, 2020, cit. iš Kassa, 2021). Rantelangi ir Majid (2017)) mano, kad valdžios institucijų rengiami įvairūs mokymai apie mokesčių slėpimą, vengimą, mokėjimą ir kitus su mokesčiais susijusius klausimus, turi teigiamos įtakos mokesčių mokėtojams. Šiai nuomonei taip pat pritaria Abate (2019), kuris nustatė, kad mokesčių mokėtojų žinios apie galiojančias mokesčių taisykles ir reglamentus yra itin svarbios efektyviam mokesčių surinkimui. Analogiški rezultatai užfiksuoti Nguyen (2017) tyrime - mokesčių žinios turi realią įtaką mokesčių nemokėjimo elgesiui. Taip pat pastebėta, kad jei mokesčių mokėtojas turi išsilavinimą mokesčių srityje, jis dažniausiai nepasižymės mokesčių vengimu ar slėpimu (Rantelangi ir Majid, 2017). Kitas išorinis veiksnys lemiantis požiūrį į mokesčių laikymąsi yra mokesčių administravimo požiūris į mokesčių mokėtoją. Mutlu ir Taşēi (2013, cit. iš Helhel ir Ahmed, 2014) atliktame tyrime nustatė, kad į klientą orientuotas mokesčių administratorius skatina žmonių savanorišką mokestinį įsipareigojimą. Mokesčių teisingumas taip pat gali paveikti mokesčių mokėtojų požiūrį į mokestinę prievolę (Kassa, 2021). Mas'ud, Aliyu ir Gambo (2014) nustatė, jog mokesčių tarifas turi neigiamą poveikį mokesčių vykdymui. Šiems rezultatams pritaria Helhel ir Ahmed (2014) teigdami, kad aukšti mokesčių tarifai ir nesąžininga mokesčių sistema yra du svarbiausi veiksniai, susiję su žemu mokesčių reikalavimų laikymusi. Kalbant apie mokestinę naštą, manoma, jog kuo didesnė ji bus, tuo labiau panaikins vidinę motyvaciją mokėti mokesčius (Torgler, Demir, Macintyre ir Schaffner, 2008).

Vidiniai veiksniai. Tokie veiksniai kaip moraliniai įsitikinimai ir nuostatos yra vieni pagrindinių, kurie formuoja požiūrį (Helhel ir Ahmed, 2014). Be to mokesčių moralė dažnai įvardijama kaip veiksnys, turintis įtakos mokesčių mokėtojo elgsenai ir mokesčių mokėjimui (Randlane, 2012). Torgler et al., (2008) nustatė, kad kai mokesčių mokėtojai turi žemą mokesčių moralę, jie nenorės mokėti jiems skirtų mokesčių ir greičiausiai pasirinks jų nemokėti. Akivaizdu, kad ir biologiškai paveldimos bei socialiai įgytos normos formuoja asmens moralines vertybes. Socialiai įgytoms normoms būdingas noras prisitaikyti prie visuomenėje jau egzistuojančių normų, todėl visuomenėje vyraujantys įsitikinimai atlieka svarbu vaidmenį asmens požiūriui į mokesčių mokėjimą (Randlane, 2012). Šiai nuomonei pritaria Helhel ir Ahmed (2014) teigdami, jog subjektyvios ir asmeninės normos daro tiesioginę įtaką sprendimams dėl mokesčių laikymosi. Taip pat tyrimai rodo, kad mentalinė apskaita nebuvo susijusi su ketinimais išvengti mokesčių, tačiau asmenys, kurie praktikavo mentalinę apskaitą, pasižymėjo aukštesniu mokesčių planavimo lygiu (Olsen, Kasper, Kogler, Muehlbacher ir Kirchler, 2019). Šie tyrėjai nurodė, kad savarankiškai dirbantys asmenys, kurie naudojasi mentaline apskaita būsimiems mokesčių mokėjimams, gali lengviau teisingai deklaruoti mokesčius nei tie, kurie to nedaro. Remiantis šia informacija, daroma prielaida, kad ši veiksnių grupė (mokesčių moralė, moraliniai įsitikinimai, mentalinė apskaita, nuostatos ir normos) formuoja žmogaus požiūrį į mokesčių mokėjimą.

Ankstesnių mokslinių tyrimų analizė

Nors ir požiūrio į mokesčių mokėjimą ir jo veiksnių vertinimo tema užsienio literatūroje yra analizuojama, tačiau Lietuvoje pasigendama tyrimų lietuvių kalba bei įrodymų vertinant savarankiškai dirbančius lietuvius. Ghani, Hamid, Sanusi ir Shamsuddin (2020) atliktas tyrimas atskleidė, kad savarankiškai dirbančių asmenų Malaizijoje mokesčių moralė turi teigiamą ryšį su mokesčių mokėjimu, vykdymo sąnaudos ir mokesčių sudėtingumas turi neigiamą ryšį su mokesčių mokėjimu. Batrancea et al. (2022) atliko savarankiškai dirbančių mokesčių mokėtojų eksperimentinį pasitikėjimo, galios ir mokesčių mokėjimo tyrimą net vienuolikoje šalių. Rezultatai rodo, kad pasitikėjimas valstybinėmis institucijomis ir valdžios galia skatino teisingą mokesčių mokėjimą ir sumažino mokesčių slėpimą. Savarankiškai dirbančių asmenų (vairuotojų), mokesčių mokėjimo laikymąsi Ganoje vertino Mbilla et al. (2018). Išsiaiškinta, kad teigiamą ir reikšmingą įtaką mokesčių mokėjimo elgsenai darė ekonominių (pvz.: apmokestinimo tarifas), individualių (pvz.: žinojimas plačiau apie mokesčių vengimo bausmes), socialinių (pvz.: vertybės, vyriausybės politika, teisingumo suvokimas) veiksnių grupės. Helhel ir Ahmed (2014) atliktas tyrimas parodė, kad individualios mokesčių mokėtojų savybės, ekonominė ir politinė situacija šalyje, mokesčių administravimas, mokesčių sistema turi įtakos požiūriui į mokesčių mokėjimą. Aukšti mokesčių tarifai ir nesąžininga mokesčių sistema yra du svarbiausi veiksniai, susiję su žemu mokesčių reikalavimų laikymusi (Helhel ir Ahmed, 2014). Taip pat nepakankamas mokesčių auditas bei skiriamos mokestinės nuobaudos turi įtakos mokesčių mokėtojų sprendimui mokant mokesčius.

Panašų tyrimą atliko Randlane (2012), siekdama sužinoti, koks yra žmonių požiūris į mokesčių mokėjimą Estijoje ir kaip jie susiję su individualiomis savybėmis. Autorės atlikta apklausa atskleidė, kad bendras požiūris į valstybę ir pasitikėjimas ja daro įtaką mokesčių mokėjimo laikymuisi, o švietimas vaidina pagrindinį vaidmenį formuojant žmonių mokestinę elgseną. Le, Tuyet, Hanh ir Do (2020) apklausos būdu nagrinėjo veiksnius darančius įtaka Vietnamo mažųjų ir vidutinių įmonių mokesčių mokėjimui. Mokesčių tarifai, mokesčių mokėtojų teisės ir pareigos bei įmonių reputacijos buvo pagrindiniai veiksniai nulemiantys požiūrį į mokesčių laikymąsi. Taigi iš aptartų tyrimų matoma, jog pagrindiniai veiksniai formuojantys samdomų darbuotojų ir savarankiškai dirbančių asmenų požiūrį į mokesčių mokėjimą yra mokesčių žinios, mokesčių sistema bei jos teisingumas, mokesčių tarifai, mokesčių moralė ir mokesčių mokėtojų teisės bei pareigos.

Tyrimo metodika

Tyrimo imtis. Siekiant įvertinti savarankiškai dirbančių asmenų požiūrį į mokesčių mokėjimą pirmiausia bus apibrėžiama tyrimo imtis. Lietuvos oficialiosios statistikos portalo duomenimis (n.d.) Lietuvoje 2022 m. savarankiškai dirbančių žmonių skaičius siekė 164,6 tūkst. Remiantis anksčiau aptartais tyrimais, šiam tyrimui pasirenkama 95 % tikimybė, 5 % paklaida bei atsižvelgus į skiriamų lėšų dydį ir laiką, reikėtų apklausti 383 respondentus.

Tyrimo instrumentas. Šiame tyrime pasirinkta atlikti apklausą, nes ji yra lengvai pritaikoma požiūriui ir veiksniams nustatyti, patikima bei per sąlyginai trumpą laikotarpį galima apklausti daugiau respondentų. Apklausa anoniminė bei užtikrinanti konfidencialumą, dėl šių priežasčių apklaustieji galėjo atsakyti kuo sąžiningiau. Apklausa bendrinama internetinėje erdvėje ir socialiniuose tinkluose bei ją užpildyti bus kviečiama savanoriškai. Apklausa buvo skirstoma į keturias dalis: pirmiausia, respondentams pateikiami bendriniai klausimai apie mokesčių mokėjimą, pajamų deklaravimą ir jų kompetenciją tai atlikti tinkamai. Sekančios dvi dalys padės išsiaiškinti ir apibendrinti veiksnius, kurie galimai formuoja savarankiškai dirbančių žmonių požiūrį į mokesčių mokėjimą. Likusioji apklausos dalis skirta demografinėms charakteristikoms nustatyti.

Duomenų apdorojimas. Gavus atsakymus į pirmąjį ir antrąjį klausimus bus sukuriamas naujas priklausomas kintamasis – požiūris į mokesčių mokėjimą. Kai respondentas deklaravo visas pajamas ir nepadidino leidžiamų atskaitymų dydžio, jo požiūris į mokesčių mokėjimą bus teigiamas (Y=1), kai nedeklaravo bent dalies ar visų gautų pajamų ir padidino leidžiamų atskaitymų dydį, tų respondentų požiūris neigiamas (Y=0). Sekantys du klausimai suteiks papildomą informaciją apie respondentų pasitikėjimo lygį savimi deklaruojant pajamas ir suteikiamą pagalbą, kurių atsakymai bus palyginti su pirmaisiais klausimais. Tyrimo tikslui įgyvendinti bus aptariami veiksniai, kurie galimai daro įtaką savarankiškai dirbančių asmenų požiūriui į mokesčių mokėjimą. Apklausoje jie buvo pateikiami ir suskirstyti į vidinius ir išorinius veiksnius. Veiksnių ir savarankiškai dirbančių asmenų požiūrio į mokesčių mokėjimą ryšys analizuojamas naudojant binarinę logistinę regresiją. Tyrimo priklausomas kintamasis – požiūris į mokesčių mokėjimą, kuris bus nustatomas apžvelgus pirmąją

apklausos rezultatų dalį. Nepriklausomi kintamieji, kurie priskiriami vidiniams veiksniams yra įsitikinimai, nuostatos, mokesčių moralė, asmeninės ir socialinės normos, o išoriniams – mokesčių tarifo dydis, mokesčių sistema, mokesčių žinios bei našta, mokesčių administratoriaus požiūris į mokesčių mokėtoją.

Savarankiškai dirbančių asmenų požiūrio į mokesčių mokėjimą ir jo veiksnių vertinimo Lietuvoje rezultatai

Siekiant įvertinti savarankiškai dirbančių asmenų požiūrį į mokesčių mokėjimą ir jį lemiančius veiksnius Lietuvoje, iš viso internetinę apklausą užpildė 252 respondentai. 6 atsakymų variantai iš visų buvo netinkami naudojimui, todėl iš viso tinkami naudojimui liko 246 respondentų atsakymai. Reikiamos imties nepavyko surinkti, tad rezultatai gali nepilnai atskleisti savarankiškai dirbančių asmenų požiūrį Lietuvoje. Apklaustieji atskleidė, kad į imtį pateko 164 moterys (~66,67 % iš visos imties) ir 82 vyrai (~33,34%). Taip pat matoma, kad daugiausia atsakiusiųjų 36–45 metų amžiaus (~40 % tyrimo respondentų imties), o 26–35 ir 46–55 metų amžiaus respondentų asmenų skaičius yra panašus tarp savarankiškai dirbančių apklaustųjų. Net ~59 % apklaustųjų turi aukštąjį universitetinį išsilavinimą. Matoma, kad vyrai uždirba daugiau nei moterys, t.y. ~70 % vyrų pasirinko atsakymą, jog jie mėnesinių pajamų per mėnesi gauna nuo 2001 euro ir daugiau, o moterų šį atsakymą pasirinko tik ~12 %. Svarbu paminėti, kad asmenys, kurie turi aukštąjį universitetinį išsilavinimą uždirbo daugiau, nei asmenys, kurie turi aukštąjį neuniversitetinį išsilavinimą. ~42 % respondentų teigia, kad net 81–100 % visų gaunamų pajamų yra iš savarankiškai vykdomos veiklos. Taip pat ~29 % visų apklaustųjų pažymėjo, jog mažiau nei 30 % gauna pajamų dirbdami savarankiškai. Tad galima daryti prielaidą, jog dauguma žmonių vykdo ne tik savarankiška veiklą, bet ir tikėtina, kad dirba samdomą darbą ir turi ne vieną pajamų šaltinį. Be to 64 respondentai iš 246 teigia, jog negauna pajamų grynaisiais pinigais, tačiau likusiems už paslaugas ar prekes vis dar atsiskaito grynaisiais pinigais. Pastebėta, kad daugiau vyrų nei moterų, pajamas gauna grynaisiais pinigais. Asmenys, kurie turi aukštąjį universitetinį išsilavinimą rečiau pajamas gauna grynaisiais nei tie kurie baigę aukštąjį neuniversitetinį ar profesinį mokslą. Net 69 % respondentų vykdo individualią veiklą, ~18% vykdo veiklą pagal verslo liudijimą, o ~7 % apklaustųjų yra mažosios bendrijos narys/savininkas. Taip pat galima teigti, jog ~80 % asmenų, kurie vykdo individualią veiklą veikia paslaugų sektoriuje. Pirmuoju klausimu buvo klausiama kokią dalį pajamų deklaravo 2021–2022 m. pajamų deklaravimo metu. Pagal gautus rezultatus (žr. 1 pav.), matoma, jog 135 respondentai (~55 %) iš 246 deklaruoja visus 100 % gaunamų pajamų, ~14 % deklaruoja 81-99 %, o ~4 % nedeklaruoja išvis. Nors ir daugiau nei pusė apklaustųjų deklaruoja visas gaunamas pajamas, tačiau vis dar išlieka didelis procentas, kurie tai atlieka netinkamai. Pastebėta, kad didesnis procentas moterų nei vyrų deklaruoja 100% pajamų, tad daroma prielaida, kad vyrų požiūris į mokesčių mokėjimą dažniau yra neigiamas.

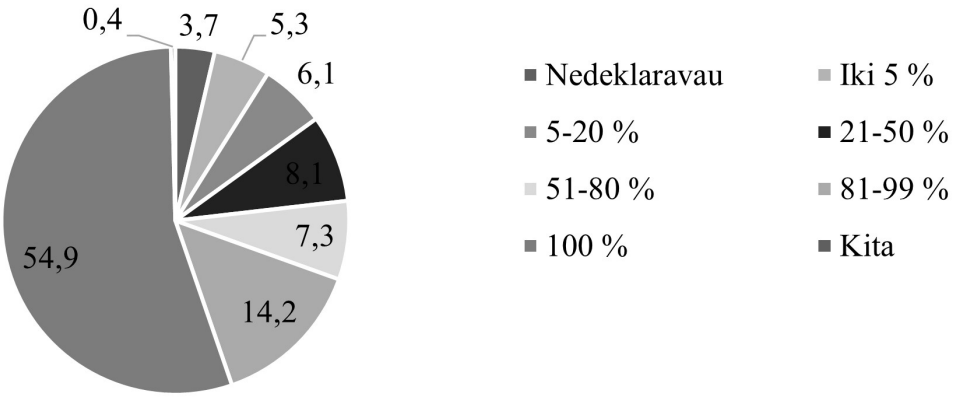

1 pav. **Respondentų atsakymų pasiskirstymas į klausimą (proc.) „Kokią pajamų dalį deklaravote 2021–2022 m. pajamų deklaravimo metu?“**

Sekantis klausimas padėsiantis įvertinti savarankiškai dirbančių asmenų Lietuvoje požiūrį į mokesčių mokėjimą, buvo apie leidžiamų atskaitymų padidinimą 2021–2022 m. Rezultatai atskleidė, kad net ~44 %

apklaustųjų nepadidino leidžiamų atskaitymų, o 22 % padidino 21–50 %, ~17 % padidino 5–20 %, 15–% padidino iki 5%, o 6 respondentai padidino daugiau nei 50 %. Pastebėta, jog ~37 % moterų bei ~7 % vyrų nepadidino leidžiamų atskaitymų. Ženklus skirtumas tarp vyrų ir moterų matomas padidint leidžiamus atskaitymus 21–50 %, t.y. padidino ~17 % vyrų, o moterų ~5 %. Palygus rezultatus tarp pirmojo ir antrojo klausimo, matoma, kad respondentai, kurie pajamas deklaravo 100% ir visiškai nepadidino leidžiamų atskaitymų buvo tik 74 iš 246 respondentų (~30 %). Taip pat asmenų, kurie deklaravo 100 % ir padidino leidžiamų atskaitymų dydį 21–50 % buvo net ~19 %. Respondentai deklaravę 81–99 % visų savo pajamų leidžiamų atskaitymų nepadidino tik 2%, o iki 5% padidino ~10 %. Daugiau nei 50 % padidino: 1 asmuo, kuris pajamų išvis nedeklaravo, 2, kurie deklaravo iki 5 %, 1, kuris deklaravo pajamų 21–50 % ir 2, kurie deklaravo visas savo pajamas. Trečiasis klausimas atskleidė, kad ~31% respondentų sutinka su teiginiu, kad jaučiasi kompetentingas pateikti savo pajamų mokesčių deklaracijas, ~28 % visiškai sutinka, 30 % neturi nuomonės apie tai, visiškai nesutinka tik ~3 %, o nesutinka ~9 %. Šio klausimo rezultatus palyginus su pirmojo klausimo rezultatais, matoma, kad ~20 % respondentų, kurie deklaravo visas pajamas neturi nuomonės arba jos nenorėjo atskleisti apie savo kompetencijos lygį, ~18 % sutinka, kad yra kompetentingi tai atlikti, ~13 % visiškai sutinka, ~2 % nesutinka ir ~1 % visiškai nesutinka. 11 % apklaustųjų visiškai sutinka, kad yra kompetentingi, tačiau deklaravo 81–99 % visų gautų pajamų. Daugiausiai atvejų (~15 %) pastebėta leidžiamų atskaitymų dydžio padidinime 21–50 %, kai asmenys neturi ar neatskleidė nuomonės apie savo kompetenciją. Nors ir ~11 % teigia, kad visiškai sutinka, kad yra kompetentingi pateikti savo mokesčių deklaracijas, tačiau padidino leidžiamus atskaitymus iki 5 %, o ~8 % sutiko su teiginiu ir padidino 5–20 %. Tad, galima įžvelgti ir subjektyvumą, kai apklaustieji per daug pasitiki savimi, tačiau visgi netinkamai moka mokesčius. Net ~63 % tiriamųjų pajamų mokesčių deklaracijas pateikia patys, ~19 % – jiems padeda verslo partneris, ~9 % – šeimos nariai ar artimi draugai, bei po ~5 % padeda mokesčių agentai arba patarėjai ir asmenys dirbantys mokesčių institucijoje. Pastebėta, jog ~31 % savarankiškai dirbančių asmenų, kurie dalyvavo tyrime pateikdami patys uždeklaravo 100 % bei ~17 %, kai jiems padėjo verslo partneris. ~2 % pateikdami patys nedeklaravo pajamų, o ~12 % pateikė 81–99 %. Panaši situacija pastebima ir klausime apie leidžiamus atskaitymus – pateikdami patys ~33% nepadidino, ~12 % padidino iki 5 %, 11 % padidino 5–20 %. Taip pat, kai suteikiama pagalba iš verslo partnerio ~15 % respondentų teigė, kad tuomet padidina 21–50 %. Tad, kai asmenys pateikia patys pajamų mokesčių deklaracijas, didesnė tikimybė, kad neuždeklaruos visų gautų pajamų ir padidins leidžiamų atskaitymų dydį.

Toliau apžvelgiami gauti rezultatai atliekant binarinę logistinę regresiją, norint įvertinti kokie veiksniai daro įtaką savarankiškai dirbančių asmenų požiūriui į mokesčių mokėjimą. Rezultatai gauti iš klausimų, kurie suskirstyti pagal vidinius ir išorinius veiksnius. Pirminis modelio variantas buvo tobulinimas, nes buvo nemažai statistiškai nereikšmingų regresorių. Su naujomis reikšmėmis buvo sudaromas modelis, kuriame vis dar liko statistiškai nereikšmingų veiksnių, todėl jie buvo pašalinti iš šio modelio. Bendrasis teisingai klasifikuotų atvejų procentas – 76,8 %. Palyginus šį procentą su spėjamuoju (69,9 %), daroma išvada, jog modelis tinkamas.

Kitas kriterijus – tikėtinumo santykio statistika ir p reikšmė. Gautuose rezultatuose visų trijų eilučių reikšmės yra vienodos ir jos lygios 0,000, kas yra <0,05, todėl modelis gerai aprašo duomenis. Šio tyrimo imtis buvo n = 246, todėl „Hosmer and Lemeshow Test“ yra naudinga atlikti ir palyginti su p reikšme. Šioje situacijoje $\chi 2 = 15{,}405$, o $p = 0{,}052 > 0{,}05$, todėl teigiama, kad šis kriterijus patvirtina, jog binarinės logistinės regresijos modelis yra gerai suderintas su duomenimis. Atlikus skaičiavimus, daroma išvada, jog duomenys išskirčių neturi, nes maksimali Kuko mato reikšmė 0,535 < 1, o visų DFBetų reikšmės taip pat nėra didesnės už 1. Patobulinus modelį, t.y. kai iš modelio buvo pašalinami statistiškai nereikšmingi veiksniai.

Pirmasis veiksnys turintis įtakos – nuostatos. Teiginys „Lietuvoje savarankiškai dirbantys asmenys turi mokėti didesnius mokesčius lyginant su kitais“ atskleidė, kad nuostatos turi reikšmingą įtaką požiūriui formuotis. Net ~52 % apklaustųjų pasirinko, jog nesutinka su šiuo teiginiu, ~26 % sutinka bei ~23 % neturi nuomonės. Remiantis šio tyrimo gautais rezultatais, savarankiškai dirbančių asmenų požiūriui į mokesčių mokėjimą turi įtakos asmeninės normos. Anketos teiginys „Mokesčių deklaravimo metu privaloma sąžiningai deklaruoti visus grynuosius pinigus“ padėjo tai atskleisti, kai ~62 % pasirinko, kad sutinka, ~10 % nesutinka, o ~29 % neturi nuomonės. Tad matoma, jog asmeninės normos turi statistiškai reikšmingą įtaką savarankiškai dirbančių asmenų požiūriui į mokesčių mokėjimą. Išoriniai veiksnys, kuris turi įtakos požiūriui - mokesčių tarifo dydis. Pastebimas panašus pasiskirstymas respondentų pagal pasirinktus atsakymus - ~38 % sutinka, ~33 % nesutinka, o ~29 % neturi nuomonės. Teiginys „Lietuvoje mokesčių tarifai savarankiškai dirbantiems asmenims yra per aukšti“ atskleidė, kad didesnė dalis savarankiškai dirbančių asmenų mano, jog jiems mokesčių tarifai yra per aukšti. Pagal Sig. reikšmę matyti, kad šis veiksnys yra statistiškai reikšmingas. Mokesčių sistemos abu teiginiai

(„Mokesčių sistema Lietuvoje yra nesąžininga; mokesčių sistema Lietuvoje netinkama ir neatitinka ekonominės būklės šalyje“) parodė, jog yra statistiškai reikšmingi. Su teiginiu, kad mokesčių sistema Lietuvoje nesąžininga sutiko ~70 % respondentų, ~20 % neturi nuomonės, o, kad mokesčių sistema Lietuvoje netinkama ir neatitinka ekonominės būklės šalyje sutiko ~78 % bei tik ~9 % nesutinka su šiuo teiginiu. Tad mokesčių sistema daro statistiškai reikšmingą įtaką savarankiškai dirbančių asmenų požiūriui į mokesčių mokėjimą Lietuvoje. Paskutinis veiksnys - mokesčių žinios. Respondentai įvertindami šį teiginį „Mokestinės baudos Lietuvoje nėra pakankamai didėles“ atskleidė, kad ~49 % apklaustųjų mano, jog mokestinės baudos Lietuvoje nėra pakankamai didelės, o 24 % nesutiko. Matoma, jog didesnė dalis respondentų mano, jog mokestinės baudos yra per žemos. Įvertinus šio teiginio statistinį reikšmingumą, matoma, jog tai yra statistiškai reikšmingas veiksnys, kuris prisideda prie požiūrio formavimosi.

Išvados

Savarankiškai dirbantys asmenys dažniausiai patys valdo asmeninius finansus, todėl privalo juos tinkamai planuoti, kontroliuoti, mokėti mokesčius ir kt. Nors ir neseniai pradėjus vykdyti savarankišką veiklą reikia tinkamai pateikti dokumentus institucijoms, atlikti visas buhalterines operacijas, finansavimo šaltinių paiešką, būtent dėl šių kasdieninių veiklų reikalingos žinios, norint tinkamai valdyti finansus, kas lems jų finansinę gerovę ne tik dabartiniu laikotarpiu, bet ir ateityje. Požiūris į mokesčių mokėjimą dažniausiai skirstomas į teigiamą, kai savarankiškai dirbantys asmenys sutinka mokėti visus mokesčius ir deklaruoja visas gautas pajamas, bei į neigiamą, kai bent kažkokia pajamų dalis nėra deklaruojama arba kai stengiamasi sumažinti mokesčius.

Atlikus tyrimą buvo nustatyta, kad tik ~30 % respondentų turi teigiamą požiūrį į mokesčių mokėjimą. Kadangi šiame tyrime buvo reprezentatyvi imtis, galima daryti prielaidą, kad tik beveik trečdalis savarankiškai dirbančių asmenų turi teigiamą požiūrį į mokesčių mokėjimą. Sudarius binarinę logistinę regresiją ir patobulinus pirminį modelį, gauti rezultatai rodantys, kad šiame tyrime savarankiškai dirbančių asmenų požiūriui į mokesčių mokėjimą yra reikšmingi vidiniai (nuostatos ir asmeninės normos) ir išoriniai (mokesčių tarifo dydis, mokesčių sistema ir mokesčių žinios) veiksniai.

Literatūra

1. Abate, A. (2019). Factors Affecting Presumptive Tax Collection in Ethiopia: Evidence from Category “C” Taxpayers in Bahir Dar City. *Journal of Tax Administration, 5*(2), 74–96.
2. Batrancea, L., Nichita, A., De Agostini, R., Narcizo, F., Forte, N., Mamede, S., ... Budak, T. (2022). A self-employed taxpayer experimental study on trust, power, and tax compliance in eleven countries. *Financial Innovation*, 8 (96). doi: 10.1186/s40854-022-00404-y
3. Benz, M. ir Frey, B. S. (2008). The value of doing what you like: Evidence from the self-employed in 23 countries. *Journal of Economic Behavior & Organization*, *68*(3-4), 445–455.
4. Binder, M. ir Coad, A. (2016). How Satisfied are the Self-Employed? A Life Domain View. *Journal of Happiness Studies, 17*, 1409–1433. doi: 10.1007/s10902-015-9650-8
5. Engströ̲m, P. ir Holmlund, B. (2009). Tax evasion and self-employment in a high-tax country: evidence from Sweden. *Applied Economics*, *41*(19), 2419–2430.
6. Ghani, H., Hamid, N., Sanusi S. ir Shamsuddin, R. (2020). The Effect of Tax Knowledge, Compliance Costs, Complexity and Morale Towards Tax Compliance Among Self-Employed in Malaysia. *Global Business and Management Research: An International Journal*, *12* (1), 18–32.
7. Global Data, (n.d.). *Data & Insights*. Prieiga per internetą: https://www.globaldata.com
8. Helhel, Y. ir Ahmed, Y. (2014). Factors Affecting Tax Attitudes and Tax Compliance: A Survey Study in Yemen. *European Journal of Business and Management*, *6*(22), 48–58.
9. Kassa, E.T. (2021). Factors influencing taxpayers to engage in tax evasion: evidence from Woldia City administration micro, small, and large enterprise taxpayers. *Journal of Innovation and Entrepreneurship, 10*(8).
10. Le, H., Tuyet, V., Hanh, C. ir Do, Q. (2020). Factors Affecting Tax Compliance among Small- and Medium-sized Enterprises: Evidence from Vietnam. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, *7*(7), 209–217.
11. Lietuvos oficialiosios statistikos portalas, (n.d.). *Savarankiškai dirbantys asmenys*. Prieiga per internetą: https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize
12. Luminor bankas (2020). *Kaip užsitikrinti orią senatvę dirbantiems savarankiškai*. Prieiga per internetą: https://www.luminor.lt
13. Mas’ud, A., Aliyu, A. A., Gambo. E. J. (2014). Tax rate and tax compliance in Africa. *European Journal of Accounting Auditing and Finance Research*, *2*(3), 22–30.

14. Mbilla, S., Gatsi, J., Arhin, E. ir Ayimpoya, R. (2018). Drivers of Tax Compliance Among Self-employed in Ghana. *International Journal of Business, Economics and Law, 16*(1), 40–52.
15. Nguyen, T. (2017). Determinants to Tax Evasion Behavior in Vietnam. *Journal of Management and Sustainability*, *7*(4), 123–131. doi: 10.5539/jms.v7n4p123
16. Olsen, J., Kasper, M., Kogler, C., Muehlbacher, S. ir Kirchler, K. (2019). Mental accounting of income tax and value added tax among self-employed business owners. *Journal of Economic Psychology*, *70*, 125–139.
17. Park, J., Han, B. ir Kim, Y. (2020). Comparison of occupational health problems of employees and self-employed individuals who work in different fields. *Archives of Environmental & Occupational Health*, *75*(2), 98–111, doi: 10.1080/19338244.2019.1577209
18. Randlane, K. (2012). Tax Compliance and Tax Attitudes: The Case of Estonia. *Journal of Management and Change, 29*, 89–103.
19. Rantelangi, C. ir Majid, N. (2017). Factors that Influence the Taxpayers' Perception on the Tax Evasion. *Proceedings of the Mulawarman International Conference on Economics and Business (MICEB 2017),* 35, 219–225. doi: 10.2991/miceb-17.2018.34
20. Rutkauskas, V. (2018). Mokesčių moralė ir jos įtaka viešojo sektoriaus pajamoms: daktaro disertacija. Vilnius: Technika, 172 p.
21. Torgler, B., Demir, I. C., Macintyre, A. ir Schaffner, M. (2008). Causes and Consequences of Tax Morale: An Empirical Investigation. *Economic Analysis and Policy*, *38*(2), 313–339.

Austėja MIKOLIŪNAITĖ

EVALUATION OF THE ATTITUDE TOWARDS TAX COMPIANCE AND ITS FACTORS AMONG SELF-EMPLOYED PERSONS IN LITHUANIA

Summary

The main aim of this paper is to systematize theoretical approaches to the formation of the attitude of self-employed persons to paying taxes, to evaluate the attitude to tax compliance and to determine what factors influence it in Lithuania. The first part of the work, based on scientific Lithuanian and foreign literature, analyzes the peculiarities of financial management and tax payment behavior of self-employed persons, their concept and factors determining the attitude towards tax compliance that are analyzed in various studies. In the second part of the work, the research methodology is drawn up, then the research results are analyzed and described, which are compared with the previous research of other authors. The obtained results show that only almost a third of the respondents have a positive attitude towards paying taxes, which is determined by the following factors – personal norms, provision, the size of the tax rate, the tax system and tax knowledge. Therefore, a conclusion is drawn that most self-employed persons do not have a positive attitude towards paying taxes, so the number of self-employed persons who have a positive attitude towards it should be increased in the country, reducing cases of tax evasion and evasion.

Keywords: attitude towards tax payment, factors of attitude towards tax compliance, self-employed persons, tax, tax compliance.